

Halide Edib Adivar

Türkiye'de
Şark-Garp
ve Amerikan
Tesirleri II

Fatih Altuğ'un sonsözüyle

HALİDE EDİB ADIVAR
TÜRKiYE'DE ŞARK-GARP VE
AMERİKAN TESİRLERİ II

© 2015, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Şubat 2015, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Mustafa Çevikdoğan

Düzeltili: Aylin Samancı

Mizanpaj: M. Atahan Sıralar, Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş
Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2488-6

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

www.canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 10758

HALİDE EDİB ADIVAR
TÜRKİYE'DE ŞARK-GARP VE
AMERİKAN TESİRLERİ II

DENEME

İngilizce aslından çeviren
Can Ömer Kalaycı

Halide Edib Adıvar'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Ateşten Gömlek, 2007

Handan, 2007

Mor Salkımlı Ev, 2007

Sinekli Bakkal, 2007

Türk'ün Ateşle İmtihanı, 2007

Son Eseri, 2008

Yolpalas Cinayeti, 2008

Tatarcık, 2009

Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri, 2009

Âkile Hanım Sokağı, 2010

Kalp Ağrısı, 2010

Zeyno'nun Oğlu, 2010

Çaresaz, 2011

Sevda Sokağı Komedyası, 2011

Kerim Usta'nın Oğlu, 2012

Dağa Çıkan Kurt, 2014

Yeni Turan, 2014

Hindistan'a Dair, 2014

Ateşten Gömlek (sadeleştirilmiş), 2014

Vurun Kahpeye (sadeleştirilmiş), 2014

HALİDE EDİB ADIVAR, 1882'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okudu. 1908'de yazmaya başladığı kadın hakları hakkındaki yazılarından dolayı kimi kesimlerin düşmanlığını kazandı. 31 Mart Ayaklanması sırasında Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. 1909'dan sonra öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto mitinginde tarihî bir konuşma yaptı. 1920'de Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Onbaşı ve üstçavuş rütbeleri aldı. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası'yla fikir ayrılıklarına düştü. Bunun sonucunda 1917'de evlendiği ikinci eşi Adnan Adıvar'la birlikte Türkiye'den ayrıldı. İlerleyen yıllarda konferanslar vermek üzere ABD'ye gitti, Mahatma Gandhi tarafından Hindistan'a çağırıldı. 1939'da İstanbul'a dönen Halide Edib, 1940'ta İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu, 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi. 1954'te istifa ederek evine çekildi. 1964'te öldü.

CAN ÖMER KALAYCI, 1963'te Ankara'da doğdu. Öğrenimini Amerikan Robert Lisesi ve Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde yaptı. 2003'te profesör oldu. Edebiyata olan sevgisi ve yakınlığı nedeniyle çeviri alanında çalışmaya başladı.

İçindekiler

Çevirmenin Önsözü	11
TÜRKİYE GARBA BAKIYOR	
Giriş	17
Türklerin Gelişi	25
Saray Osmanlısı Karşısında Türk	41
Osmanlılarda Gerileme	55
Milliyetçilik Karşısında Demokrasi	67
Dünya Savaşı	83
Cumhuriyete Götüren Olaylar	105
Sevr Antlaşması	123
Türkiye Cumhuriyeti	143
Türkiye Nereye?	171
TÜRKİYE'DE ŞARK-GARP ÇATIŞMASI	
Edebiyat ve Kültür I	193
Edebiyat ve Kültür II	225
Sonsöz: <i>Halide Edib Türkiye'ye Bakıyor</i>	251
Dizin	257

Çevirmenin Önsözü

Halide Edib zamanının ilerisinde, sıra dışı bir Türk kadınıdır. Sıra dışılığı, yaşadığı zamanın değer yargılarıyla da sınırlı değildir; günümüz kıstaslarına göre değerlendirildiğinde bile bu özelliğini koruduğu rahatlıkla söylenebilir. Yetiştığı çevrenin kendine sağladığı olanaklarla hem Türk hem de Batı kültür ve sanatında, özellikle edebiyat ve felsefe alanlarında eşine az rastlanır, engin bir bilgi birikimine sahip oldu. Öğretmen, gazeteci, yazar, sivil toplum gönüllüsü, kadın hakları savunucusu ve asker kimliklerinin yanı sıra, siyasi kimliği ve devrimci-demokrat-aydın kişiliği onu, Türk tarihinin önemli ve aynı zamanda yıllarca üzerine yapııştırılmaya çalışılan mandacı yaftasına uymayan ilginç bir ismi haline getirdi. Ülke politikasında demokrat, özgürlükçü ve devrimci bir kimlik benimsedi. Dış dünyaya bakışına insanlığın kardeşliği ve özgürlüğü düşüncesi egemendi; diktatörlüğün her türlüsüne karşıydı. Ülke içinde her zaman Anadolu halkına, onun çalışkanlığına, içtenliğine ve dürüstlüğüne hayranlık duydu. Kültürel alanda, Batı'nın bilim ve sanatıyla doğunun manevi boyutunu birleştirme idealini benimsedi. Batılı güçlerin Doğu politikalarını, sömürgeci yaklaşımlarını ve Doğu halklarına karşı tavırlarını en sert şekilde eleştirdi.

Milli Mücadele'nin ardından, 1925 Mart'ında kimilerine göre sağlık sorunları nedeniyle, kimilerine göreyse Atatürk'le arasının açılması sonucu başına gelebileceklerden korkarak ülkeyi terk etti. Viyana'da kısa bir tedavi sürecinden sonra Türkiye'de Takrir-i Sükûn rüzgârları eserken İngiltere'ye yer-

leşti. 1928’de, Williamstown Dış Politika Enstitüsü ilk kez bir kadını, Halide Edib’i konferanslar vermek üzere davet ediyordu. Bu konferanslarda sunduğu bildirimleri *Turkey Faces West* (1930) kitabında toplandı.

1929 yılında başlayan Paris dönemi, önemli bir yolculuğu da kapsar. Balkan Savaşı yıllarından dostu olan Hindistan Hilafet Komitesi Başkanı Dr. M.A. Ensari’den 1934 yılında gelen bir davet üzerine, bu kez Yeni Delhi’deki Müslüman Üniversitesi’nde konferanslar vermek üzere Hindistan’a gitti. Hintli Müslümanlar hilafetin kaldırılmasından hoşlanmamış, Mustafa Kemal’in devrimlerini din karşıtı hareketler olarak değerlendirmiş ve bu nedenle yönetime muhalif olarak algıladıkları isimlerden önce Rauf Orbay’ı, ardından da Halide Edib’i davet etmişlerdi. Mahatma Gandhi’nin de oturumlarından birine başkanlık ettiği bu konferansların bildirimlerini *Conflict of East and West in Turkey* (1935) kitabında topladı.

Halide Edib’in *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* kitabı (1955) *Turkey Faces West* ve *Conflict of East and West in Turkey* kitaplarından bir derlemedir. Ancak yazarın kendisinin de önsözde belirttiği gibi, “İngilizce kitaplardan parçalar almakla beraber bir tercüme değildir. Baştan başa yeni bir terkip içinde yazılmıştır.” Bu kitap üzerine yapılacak dikkatli bir inceleme, kitabın daha çok Hindistan’daki konferans metinleriyle örtüşüğünü ortaya koyar. *Turkey Faces West* kitabıyla *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* kitabı karşılaştırıldığında bazı bölümlerin Türkçe kitapta hiç yer almadığı, bazı bölümlerin ise aynı konuyu işlemekle beraber farklı bir bakış açısından ele alındığı görülür.

Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri’nin tamamlayıcısı olan elinizdeki bu kitapta, Hindistan konferanslarında iki bölüm halinde sunulan ve ilk kitapta yer almayan “Edebiyat ve Kültür” bölümlerinin çevirisi de yer almaktadır. Bu bölümlerde Türk dili, edebiyatı ve kültürünün geçmişten günümüze, Orta Asya’dan Anadolu’ya, Selçuklu’dan Osmanlı’ya, Tanzimat’tan cumhuriyete yetkin bir incelemesi vardır. Ancak kitabın büyük bölümü *Turkey Faces West* kitabının Türkçeye kazandırılmamış bölümlerinin çevirisinden oluşmaktadır. Bu kitap, Halide Edib’in o dönemdeki yani Türkiye’yi terk ettiği zamanki görüşlerini yansıtmaması bakımından önemlidir.

Kitabın tamamında Halide Edib'in sıradan Türk'e, Türk köylüsüne duyduğu hayranlık kendini gösterir. Bu, Selçuklu döneminden Osmanlılara kadar uzanır. Osmanlı döneminde toplumu Saray Osmanlısı ve sıradan Türk olarak ayırır ve Osmanlı'da yönetimle halk arasındaki kopuklukların dil, kültür, sanat, felsefe, toplumsal yaşam ve kadının toplumdaki yeri alanlarında özgün bir tanımlamasını yapar. Bu analizde aynı zamanda Osmanlıların çöküşünün ipuçlarını da buluruz.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan Batılılaşma eğiliminin Osmanlılara olan etkisini, "Batı düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu üzerine etkisi iki farklı siyasi ideal yarattı. Müslüman Osmanlılar demokrasiye, Hıristiyanlar ise milliyetçiliğe sarıldı," cümlesiyle özetler. Genel anlamda bir "Doğu Sorunu" bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde etken olan iç faktörler, bağımsızlık hareketleri, Rusya ve Batılı güçlerin manevralarını inceler. Bu çerçevede, Yunanlıların İzmir'i işgalinin Batı uygarlığının Doğu dünyasındaki saygınlığına büyük zarar verdiğini savunur. Ermeni sorunuyla ilgili görüşleri günümüzdeki "Ermeni Soykırımı" tezini desteklemez. Ona göre Doğu Anadolu'da Ermeni ve Türklerin karşılıklı kıyımıdır söz konusu olan.

Halide Edib'in halen eleştirildiği bir konu olan "Amerikan mandacılığı" konusundaki görüşlerini de okuruz kitapta. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'ın 8 Ocak 1918'de yaptığı konuşmayla ortaya attığı ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini özetlediği on dört maddelik Wilson ilkeleri, Halide Edib'i heyecanlandırır ve umutlandırır. "Aydın Türklerin çoğu, kısa bir süre için, Amerika'nın kimse silaha sarılmadan ve yeni bir savaş başlamadan durumu kurtaracağını hayal etti," sözleri kendi umutlarını dile getirmektedir aslında. *Nutuk*'ta da belirtildiği gibi, Milli Mücadele sırasında dış yardıma gereksinim olduğunu ve bu yardımın Amerika'dan alınmasının en ehvenişer tercih olacağını Mustafa Kemal'e bir mektupla bildirmiştir. Ancak Amerika dahil bütün müttefik donanmasının gözü önünde gerçekleşen İzmir'in işgaliyle Türkiye'nin aklının başına geldiğini ve bundan sonra kendinden başka kimseden yardım beklememesi gerektiğini söylerken sanki bir süre kurtarıcı olabileceğini düşündüğü Amerikan desteği görüşünden vaz-

geçtiğini anlatmaktadır. Yine de Halide Edib'in gözünde genç Amerika, gelişen uygarlığıyla kitlelerin mutluluğu ve refahı için örnek oluşturacak ve bunu destekleyecek en önemli güç olmayı sürdürecektir.

Bu metinlerde ayrıca, Milli Mücadele'de omuz omuza savaştığı Mustafa Kemal'e, geriye dönük bir bakış açısıyla ilk keskin eleştirilerini okuruz. 1920'den 1925'e kadar hem öz hem de biçim olarak meclisin gücünü koruduğunu ancak 1925'ten sonra beş yıl süreyle ülkede bir çeşit diktatörlüğün hüküm sürdüğünü ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte tam bir diktatör olarak davrandığını ileri sürmekten çekinmez. Halide Edib'in en çok tartışılan görüşleridir bunlar. Günümüzde, yani neredeyse yüz yıl sonra ancak tartışılmaya başlanan konuları o zaman gündeme getirmekten çekinmemiştir bu devrimci Türk kadını. Tüm eleştirilerinin temelinde demokratik kişiliği yatar. Koşullar ne olursa olsun tam demokrasiden, insan haklarından, halkların kardeşliğinden yanadır. Devrimleri temelde desteklerken hayata geçiriliş biçimlerini eleştirir. Eleştirdiği temel konulardan biri de tartışması günümüze kadar devam eden din üzerinde devlet kontrolünün devam etmesidir.

Kitapta yalnızca geçmişin analizini değil, Halide Edib'in öngörülerini de buluruz. Türkiye için Batılılaşmaktan ve cumhuriyetten başka seçeneğin olmayacağı yargısına varır. Orta-doğu'nun karmaşasına ait öngörülerinde isabet kaydederken Türkiye'yle ilgili olanların –belki de hayallerinin yansıması olan bazılarının– tutmadığını görürüz.

20. yüzyılın başlarında, bir Türk aydınının içtenlikle ve korkusuzca dile getirdiği görüşlerini okuyoruz bu kitapta. Kadının haklarının esamesinin okunmadığı, kadının asla erkekle eşit sayılmadığı bir devir ve bir toplumda lider olmayı başarmış, bilgili, olayları analiz eden, geleceğe dair öngörülerde bulunan bir Türk aydınıdır karşımızdaki. Onunla aynı fikirde olunsun ya da olunmasın, insanda hayranlık uyandıran bir Türk aydını.

Can Ömer KALAYCI

TÜRKİYE GARBA BAKIYOR

GİRİŞ

“Her şey aslına rücu eder,” der bir Arap atasözü. Yeni ilişkiler ve etkilenmelerle sürekli olarak yeni özellikler edinseler de, nesnelere ve canlıların kökleri onları etkilemeye devam eder. Aydınların birçoğu, Türkiye’deki son değişikliklerde kendi köklerimize dönme eğilimi olduğuna inanıyor. Daha da önemlisi, kısmen bu değişiklikleri kitlelere benimsetmek için, aydınların ciddi bir bölümü tarafından bu inanış bilinçli olarak yayılıyor. Türk’ün ne olduğu –veya aslında aynı şey olan Türk’ün kendisini nasıl gördüğü– bilirse, bu aşamalardan bazılarını anlamak daha kolay olacaktır. Bu nedenle modern bir Türk’ün anladığı şekilde, Türklerin kökeni ve özelliklerini kabaca özetlemek uygun olur.

İrk olarak Türkler Turan soyundan gelirler. Turani köklere sahip insanları belirleyen özelliklerden biri, katı bir gerçeklik ve nesnelliktir. Osmanlı Türkleri belki de bu açıdan en iyi örnektir. Bu özellik akılda tutulursa Osmanlı Türklerinin tarihsel evriminin büyük bölümü daha anlaşılabilir hale gelir. Keyserling onları dışa dönük olarak tanımlardı ve bazı dışa dönüklerde, örneğin Anglosaksonlarda olduğu gibi Türklerde de ağır basan tutku imparatorluk kurmaktı. Bu biricik tutkunun derecesini anlamak için insanın Asya haritasına bakması ve dağları-

nın, vadilerinin, şehirlerinin ve nehirlerinin isimlerini okuması yeterlidir. Hıristiyanlık döneminin birinci yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde Asya bu bakımdan Avrupa'ya göre çok daha derin değişim yaşamıştır ve en büyük değişiklikler Türk ve Moğol istilasına denk gelen 5. ve 11. yüzyıllar arasında olmuştur. Bilim ve yöntemin mutlak hâkimiyet, örgütlenme yetisi ve güç elde ettiği 15. yüzyıla kadar, Türkler Asya ve Doğu Avrupa'ya neredeyse tamamen egemen oldular.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce, Turanlılar tarafından kurulan en göze çarpan imparatorluk 12. yüzyılda kurulan Cengiz İmparatorluğu'ydu. Cengiz, eşsiz bir disiplin ve gaddarlıkla muazzam bir düzen kurdu ve fetihlerle büyütme yoluna gitti. Bunun bizi ilgilendiren tarafı, Cengiz'in bilinen ilk büyük panturanist, bütün Turan halklarını ortak bir yönetim ve ırk kültürü içinde bir sancak altında toplamak isteyen ilk lider olmasıdır.

Bu nedenle Pers kültürüne dayanan ve İslamın yönetim biçiminin temeli olduğu bazı Türk devletlerinin Cengiz'e karşı çıkması doğaldı. Çünkü İslam, devleti dinî yasalar temeline oturtur ve insanlar arasında İslam dışında birleştirici bir unsur tanımaz; yani her türlü ırk ve kültür milliyetçiliğine karşıdır. Doğal olarak Cengiz o devletleri ortadan kaldırdı. Yalnızca Müslüman Türk devletleri değil, aynı zamanda Arap Abbasi Halifeliği de (1215) Bağdat'ın fethi sırasında torunu Hülagü tarafından yıkıldı. Cengiz, İslam devletlerine Hıristiyan Haçlılar kadar fanatik derecede karşı görünüyordu. Ancak kendi devletinin yüzeysel bir incelemesi dahi onun sınırları içinde dinî konularda son derece hoşgörülü olduğunu gösterir. Sancağı altındaki Moğollar ve Türk kavimlerinden, küçük ya da büyük, mevcut her dine mensup olanlar vardı – Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Şamanizm ve diğerleri. Bu dinlerin vaizleri ve rahipleri kendi cema-

atlerine önderlik edip inançlarını özgürce yaydılar. Cengiz'in ikinci yasası, dinî açıdan en özgürlükçü ve hoşgörölü yasa olarak kendini gösterir. Dinî bağınazlık, Moğolların ve Türklerin kendilerine özgü zalimliğinin bir parçası değildir. Cengiz'in İslama olan sönmez nefreti, dinin kendisinden çok devletteki dine yöneliktir.

Léon Cahun'un¹ zorlama tarihî bulgularının veya yakın dönemlerin Türk panturanistlerinin (1912-1918) bulgularının, Cengiz'in bilinçli bir panturanist mi yoksa herhangi bir çeşit "ist" mi olduğuna bizleri ikna etmeye yeterli olup olmadığını bilmiyorum. Ancak bilinçli ya da bilinçsiz, Cengiz'in devlet ve dini birbirinden ayrı tutmaya kararlı olduğu aşikârdı. Yalnızca kendisi değil, sancağı altındaki Türkler ve Moğolların ileri gelenleri de farklı dinlerin misyonerlerinin birbirleriyle rekabetlerini ve kendi inançlarına çekmek istedikleri insanlar üzerindeki tartışmaları tam bir umursamazlıkla izleyip asla taraf tutmadılar. Her halükârda, yönetimdeki Moğol ve Türklerin temel görüşünün teokratik olmadığına inanamamız için yeterince güçlü kanıtlar var.

O günlerin diğer bütün istilacı ırkları gibi Türkler de askerî devletler kurdu. Ordu ve ordunun başı "hakan" (yöneticilerin yöneticisi) tüm devletin ve toplumun hâkimiydi. Hakan yaşlılar meclisiyle (kurultay) birlikte yasaları yapardı. Güçlü askerî otokrasiye rağmen bireyin büyük bir özgürlüğü ve saygınlığı vardı. Görünürdeki bu çelişkili durum Türklerin göçebe kökleriyle ilişkiliydi. Çünkü göçebeler arasında hayat, toplum hayatında birbiriyle çelişkili görünen iki durum gerektirir. Otorite ve

1. David Léon Cahun (1841-1900): Yahudi asıllı Fransız gezgin ve yazar. Tarihi romanlar ve araştırma kitapları yayımlamıştır. *Gökbayrak* romanı ile *Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar* adlı araştırma kitabı Türkçeye çevrildiğinde devrin Türkçülerine büyük esin kaynağı olmuş, temel başvuru kitabı haline gelmiştir. (Ç.N.)

disiplin her şeyin üstündedir. Yönetim hakkını ve liderliği elinde bulunduran önder, en sağlıklı ve en güçlü erkek olmalıdır. Otokratik ve dayanılmaz derecede zalim olabilir ancak zayıf veya yetersiz olamaz. İkincisi, göçebelerin zor ve sürekli değişen koşullarında, her bireyin bir değeri vardır ve her birey kabileye veya daha büyük bir kabile olan devlete karşı bir sorumluluk duygusu geliştirir. Türklerdeki disiplin ve sorumluluğun bu bileşimi Türk'ü, aynı zamanda hem demokrat hem de otokrat kılar. Genellikle uzun otokratik ve despotik rejimlerle askerî veya askerî olmayan sınıf yönetiminin sonucu olan dalkavuk ve gursuz kişilik, resmî ve sivil hayatın içine Pers ve Bizans etkisiyle sızan yabancı bir figürdür. Türk köylüsünün ve sokaktaki sıradan insanın kişisel gururu herkesin malumudur ve kanıt gerektirmez.

Eski Türklerin yaşamlarının değişik yönleriyle ilgili çalışmalar nispeten yenidir; buna "Türkoloji" adı verilir. Çok yetersiz olmakla beraber yine de aile hayatına ve kadının toplum içindeki yerine ışık tutar. Çalışmanın gerçekleştirildiği kabileye göre veriler değişir. Çağdaş bir Türk sosyoloğu olan Ziya Gökalp her zaman, Türk toplumunda erkeklerin ve kadınların politik ve diğer bakımlardan eşit hakları paylaştığını ileri sürmüştü. Gökalp'in oldukça güçlü ve özgün kanıtları vardı. Pagan dönemi Türkleri ve Moğolları, bir baba olmaksızın bir oğlan çocuğu doğuran günahsız bir bakireden geldiklerine inanırlardı. Adı Alangoya idi. Dahası, Türklerin tapındıkları ataları büyük dedelerin ruhlarından ibaret olmayıp kadın atalar da bu tapınmaya dahildi. Siyasi olarak otorite erkeklerle sınırlı değildi. "Hakan'ın emriyle" diye başlayan hiçbir yasa geçerli değildi. Yasa "hakanın ve hatunun emriyle" diye başlamalıydı (şimdi kadın yerine kullanılan hatun kelimesi eskiden kraliçe anlamı taşıyordu). En üst sınıf olan orduda bile kadınlar en üst rütbe olan kuman-

danlığa dahi yükselebilirlerdi. Ziya Gökalp günümüzde bazı Türk toplumlarında kadının aşağı konumda olmasının Bizans ve Pers etkilerine olduğu kadar İslami etkilere de bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak tek başına İslam, Türk kadınının konumunu değiştirmek için yeterli değildi. 14. yüzyılda ünlü Arap gezgini İbn Battûta, Kırım'daki Türk kadınının özgürlüğünden, bu durum ona alışılmışın dışında geldiği için büyük bir şaşkınlıkla söz etmiştir. Ayrıca erken dönem Osmanlı başkenti Bursa'yı ziyaretinde, sultanın karısı tarafından yanında refakatçileri olmaksızın kabul edilmiş ve sultanın karısı kendisiyle devlet meselelerini tartışmıştır. Kadınların durumu gerçekten ancak yüzyıllar süren Bizans ve Pers etkisiyle değişti – kültürlerinde bu etkilere boyun eğmeyenlerde ise aynı kaldı.

Bu son hususu örneklemek için çok uzaklara gitmeye gerek yok. Yörük denen, Türkiye'de, günümüzde özellikle Antalya ve İzmir dağlarında yaşayan ve kadınların konumu konusunda yerleşik köylülerden ne kadar farklı olduklarını gösteren göçebe Türk kabileleri vardır. Her iki grup da Müslümandır ama yerleşik Anadolu köylüsü dış etkilerle farklılaşmış olmasına karşın, göçebeler yüzyıllar öncesindeki gibidir. Onlarınki, bazı bakımlardan Batılı feministleri memnun edecek bir toplumdur. Kadınlar peçe takmaz, çokeşlilik ve boşanma hemen hemen bilinmez, evlilik uzun bir ilişki ve özgür seçimin bir sonucudur. Kadınlar erkeklerle her bakımdan eşit düzeydedir ve sosyal ve kabile işlerinden olduğu kadar kişisel ahlak işlerinden de sorumludurlar.

Türkiye'de dini derinden etkileyen reformlar nedeniyle Türk'ün dinî yapısı tüm dünyada –özellikle Asya'da ve İslam dünyasında– yaygın bir şekilde tartışılmaktadır. Herhangi bir halkın dinî yapısının tatmin edici bir tanımı olup olmadığını bilmiyorum. Ancak Türk'ün durumunda, bu tanımlamaya yönelik çabalar bir dizi çelişkili var-

sayımlara yol açtı. Batılı Osmanlı tarihçileri arasında bir fikir birliği yok. Tarihçilerden hiçbiri Türk'ün dindar doğasını tanımlarken yüzeysellikten öteye geçememiştir. Bir grup yazar, Türk'ün dininden basit bir fanatiklik olarak söz eder – onu kendi dinini kabul etmeyi reddeden herkesi öldüren biri olarak tanımlar. Hoş bir Amerikalı kadın, bir konferanstan sonra muzip bir şekilde gözlerini kırpıştırarak bana, “Türk denilince benim aklıma elinde bir hançerle insanı gördüğü yerde yakalayıp kendi dinini kabul etmesini isteyen ve isteği reddedilirse kafasını uçuran bir adam gelirdi,” demişti. Bu sözler, sözünü ettiğim tip tarihçinin işini mükemmel şekilde yaptığını kanıtlar. Bu fanatiklik tarihî kanıtlarla doğrulanmadığı için bir diğer çeşit Batılı tarihçi, Türk'ün dinindeki hoşgöründen söz eder. Bu ikinci tip bize genellikle hoşgörünün erdemden değil umursamazlıktan kaynaklandığını söyler. Ancak bunların yalnızca çok azı siyasi duruşunun ötesinde Türk'ün dindar doğası üzerinde önemle durmuştur.

Eski Türkler arasında yaygın inanış şekilleri doğaya ve atalara tapınmaktı. En yaygın olan şekli Şamanizmdi ancak zaman içinde buna inananların büyük çoğunluğu Budizm, Hıristiyanlık veya İslamiyeti kabul etti; küçük bir bölümü ise –Kırım ve Litvanya'daki Karaimler– Yahudiliği benimsediler.

Asya Tarihine Giriş kitabıyla antik Türk kültürünün kökenlerine dair çağdaş bir ilgi uyandıran Léon Cahun'un Türk'ün dinî yapısıyla ilgili kendine özgü bir görüşü vardır. Ona göre Türk, İranlının coşkun hevesinden ve Arap'ın ateşli doğasından yoksundur. Yaradılış olarak Türk en çok Budizme yatkındır, İslamiyete uymaz. Cahun Türkler tarafından eski Türk lehçeleriyle yazılmış, ruhen Budist ancak biçim olarak İslami olan dinî şiirlere atıfta bulunur. Türklerin İslama içtenlikle bağlı olduklarını ve İslamı hayatları pahasına savunduklarını kabul eder. Ancak

yazarın İslama karşı olan kişisel nefreti, onun İslamın Türk için ölümcül olduğunu kanıtlamak için aşırı gayret sarf etmesine sebep olur. Yine de yerini İslama bırakan Türk dinlerinin ayrıntılı bir incelemesinden sonra yazdığı şu pasajda belirli bir hoşluk ve büyük bir gerçeklik vardır:

Her ne kadar bu dinlerin dogmasını, sınıflamasını ve kronolojisini oluşturmak olanaksızsa da, hepsinde ortak olan bazı genel prensiplere ulaşılır ve böylece bu dinlerin görünüşleri estetik bir bakış açısından anlaşılır. Bunların temel nitelik ve özellikleri büyük bir yumuşaklıktır, insana ve onu çevreleyen dünyaya dostça bir yumuşaklık. Bu açık zihnin dinidir, teolojisi olmayan, tamamen basit ve kırsal.

Basit ve kırsal Türk'le temas eden herkes onun dingin ve düşünceli bir yanı olduğunu kabul edecektir; teolojiden yoksundur ve her şeyden öte insana ve etrafındaki dünyaya karşı dostça bir yumuşaklığı vardır. Bu konuda Türk, siyaseti ve ideallerini birbirine bağlayan ve dinî hislerine şehitlik ve azap çekme yoluyla bir çıkış sağlamadan asla tatmin olmayan İranlıdan tamamen farklıdır. Bu konuda Türk'le dinini rasyonel düşünceden metafizik dünyanın alanına taşıyan Arap arasında da büyük bir fark vardır. Dinde İranlı tamamen ruh, Arap ise tamamen akıldır. Bu durumda Türk nedir? Kont Hermann Keyserling *Europe* eserinde Macarlardan söz ederken (ırk olarak Türklerle akraba bir halk) Macarcada “ruh” kelimesinin bulunmadığı, onun yerine “kalp” kelimesinin kullanıldığı gerçeğine değinir. Bu, Türk'ün durumu için de doğrudur. “Ruh” kelimesi Arapçadan alınmıştır. Üstelik sıradan Türk, özellikle köylü, “ruh” yerine “kalp”i kullanır. Ruhla ilgili “iyilik” ve “Allah korkusu” gibi simgelerle bağlantılı olarak da hep “kalp” kelimesini kullanır. Böylece Türk'ün dininin tama-

men kalpten ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Sıradan bir Türk, ruhsal alanda akıl yürütmekten çok hisseder ve bunu ayrı bir işlev olarak bir kenarda tutmakla yetinir. Ancak bu basit varlık, eylem alanında, dinî hayatının çocukça basitliğinden beklenmeyen, eşine ender rastlanan bir gerçekçilik ve mantıkla öne çıkar.

İslamın Türk üzerindeki etkisine hem iyi hem de kötü yanlarıyla daha sonra değineceğiz.

Türklerin gelişimlerinin bu erken dönemlerindeki önde gelen özelliklerini sunmanın amacı açıktır: Dünyanın yalnızca son zamanlarda dikkatini çeken, Türklerin yaşantılarındaki tüm değişiklikler iki baskın etkiyi ortaya koyar – ırk psikolojisi ile Batı kültürü ve uygarlığının yavaş yavaş nüfuz etmesi.

Etnik olarak Türk'ü tanımlamada günümüzde ırkın pek önemi kalmamıştır. Avrupa ve Amerika'da da durum aşağı yukarı böyleyken Yakın Doğu'da daha da belirgindir. Türkler o kadar karışık bir ırktır ki, Turan kökenleri kanlarının ancak küçük bir yüzdesini oluşturur ve ırk açısından bakıldığında Turanlıdan çok Ari'dirler. Ancak ruhsal durumu veya Türk'ün değişime olan tepkisi, içine karıştığı ve kendisine Batı etkisi öncesi özelliklerini kazandıran topluluklardan belirgin olarak farklıdır. Türk, kendisine önemli derecede ırk özelliklerinin hükmettiğine inanır. Günümüzdeki değişikliklerde en göze çarpan ve muhtemelen en kalıcı olanlar, Türk'ün bilinçli olarak geçmişiyle uyumlu biçimde değerlendirdikleridir.

“Halkların çektiği acıların politik amaçlar için kötüye kullanılması hem gülünç hem de insanlık dışıdır ve sonunda kurbanların kendileri için de yaralayıcıdır; çünkü çekilen acıları bir insani trajedi olmaktan çıkarır. Dünyadaki hiçbir halk, ister Türk ister Ermeni ister Yunan olsun, bir bütün olarak suçlanamaz. Suçlu millet diye bir şey yoktur.”

Bu kitap, Halide Edib'in yurtdışında yayımlanan **Turkey Faces West** (1930) ve **Conflict of East and West in Turkey** (1935) kitaplarında yer verdiği ama **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri** (1955) kitabına dahil etmediği on bir makaleyi kapsıyor. İlk defa Türkçeye çevrilen bu makalelerde, Türkçeleştirdiği diğer yazılardaki ılımlı Halide Edib'in aksine, romanlarından aşına olduğumuz, sözünü sakınmayan Halide Edib'le bir kez daha karşılaşıyoruz.

Kaleme aldığı her metinle yeniden tartışılan Halide Edib'in bütün eserleri, gözden geçirilmiş baskılarıyla Can Yayınları'nda.

